TORTÉNETI IRODALOM.

Magyarországi jogtörténelmi Emlékek.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Ez összefoglaló [collectiv] czím alatt jelent meg: »*A magyar törvényhatóságok jogszabályai gyüjteményének I. kötete*«, mely: »*Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályait*«, foglalja magában, összeállították dr. *Kolozsvári Sándor* és dr. *Óvári Kelemen* kolozsvári kir. egyetemi tanárok, kiadja a m. tudom. Akadémia Buda-Pesten, 1885. 8-dr. I—VIII, 1—639 lapon, egy szak- s egy betürendes tárgy- és tartalommutatóval I—L lapon.

Az I. kötet után következni fognak az anyaországi jogszabályok II., III. tán IV-ik kötetei. E kiadvány a magyar jog- és történettudomány oly becses forrása, s mint uttörő munka a tudomány figyelmére annyira méltó, mint akadémiai kiadvány, annak hirnevét és tekintélyét oly közelről érinti, hogy annak a forrásközlések kritikai szabályaival megegyezését és teljes megbizhatóságát a tudomány minden lelkiismeretes mivelőjének és komoly barátjának, az egyéni és más érdekek fölébe kell helyezni. E felfogás, mint független gondolkodás eredménye — úgy hiszem — szakembereinkkel közös. Ebből kettő következik. Ha a kiadvány ellen alapos kifogás nincs, akkor szerencsét kell kivánnunk a gyüjtemény összeállítóinak sikerült hasznos munkájukhoz, az Akadémiának az értékes mű kiadásához, a melynek anyagi költsége erkölcsi kamatokban bőven megtérült; ellenben ha vannak benne lényeges fogyatkozások, tévedések, ha nem vétettek tekintetbe átalánosan elfogadott forrásközlési szabályok, vagy nem helyesen, nem mindenben következetesen alkalmaztattak, ez esetben e szakban foglalkozóknak kötelessége, hogy a kiadvány szerkesztőit és az Akadémiát azokra figyelmessé tegyék, a szerintök jobbat és helyesebbet bizonyítékokkal támogatva, kimutatván: a további tévedések kikerülését s e rendkivüli becsű jogtörténeti források kritikaibb és szabatosabb kiadását lehetővé tegyék.

Engem egyedül e hazafias szándék vezérelt. Egy sajtó alatt levő müvemnél gyakran kellvén a kiadványt használnom, úgy jöttem véletlenül jó oldalainak, gyöngéinek tudomására. Alaposan

áttanúlmányoztam, s azon reményben, hogy tán lesz valami használható bennök, észrevételeimet s hazai viszonyainkból elvont nézeteimet és javaslataimat itt adom elé.

Aki a magyar történeti forrásközlések nagy mérvét, ellenben a feldolgozó történetírás mérsékelt arányát és lassu előhaladását 1851. óta komoly figyelemmel kisérte, lehetetlen, hogy ne vágyjék megérni az időt, mikor a forrásközlések legalább nagyjában bevégződvén: megírható legyen Magyarország Története, úgy, a mint arra az angol, franczia és német nemzet nagynevű történetírói az irányt és mintát már megadták. De nálunk még eddig sok a teendő, sok a kiadni való forrás.

Nézzük a megtett útat, abból kitűnik, a mi még hátra van.

1851—52-ben, ama vészszel fenyegető korszakban, midőn Magyarországon minden szívet és lelket áthatott egy történeti forráskiadásra tömörült hazafias baráti körnek a történelmi munkásság megkezdését jelentő zászlójára írt ama jelszó: *Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit* — Magyarországon és Erdélyben mintegy szellemi villanyérintésre megkezdődtek a *scriptor*-ok, *krónikák, m. történelmi emlékek, Árpád- és vegyesházi, török s máskorszakbeli oklevéltárak* kiadásai; száműzötteink felkutatták és lemásolták az európai államlevéltárakban századokon át rejlett iratokat, követjelentéseket s más emlékeket, a mik aztán az Akadémia és mások kiadványaiban tétettek közzé. Ugyan ez időtájatt indult meg a monographia-irodalom, évről-évre bővítve történetforrásaink anyagtárát. Később az Akadémia kezdeményezte *a Magyarországi és Erdélyi országgyülési emlékek* kiadása kettős vállalatát, mely történetírásunknak mély alapot s tágas látkört adott, s előtte új ismeretek gazdag bányáját nyitotta fel.

A történeti források felfödözésének és nyilvánossá tételének e fokozatos és természetes menetét látva, minden szakember biztosra vehette, hogy a forrásközlés sorának nem sokára rá kell kerülni a törvényhatóságok helyhatósági szabályai összegyüjtésére és kiadására is.

Az ismertetés alatti kiadvány e várakozások teljesülése, sokak sejtelmének megvalósúlása.

Általában kimondható, hogy a szerkesztők vállalata szükséges és időszerű, s úgy jogi, mint politikai történetírásunkra nézve nagy az értéke. Előszavukban teljesen meggyőző alapossággal van feltüntetve az általuk közzétett helyhatósági szabályok fontossága és szükséges-volta. Azt, a komoly tárgyhoz illő nyomós bevezetésnek irányát és tartalmát helyesnek, a kettős tárgymutatót, a jogtörténeti magyarázó s útaló jegyzeteket a könyv igen becses részeinek tartom, az anyagnak a három alkotmányrészes nemzet területi, közjogi és történeti állása s időrend szerinti beosztását és tárgya-

lását czélszerűnek itélem. De az egész anyag feldolgozására, a helyhatósági szabályok czíme és neve meghatározására, úgy szintén a közlések alakjára s hitelességére lényeges megjegyzéseim s szerzők technikai tárgy-kezelésétől eltérő nézeteim vannak, a miket a fennebb érintett okoknál fogva az ügy érdekében nyilvánosan elmondani jónak látom.

Én is foglalkozván forrásművek kiadásával: saját tapasztalataim és mások figyelmeztetései folytán ily kiadványoknál a következő elvek követését tartom föltétlenűl szükségesnek.

Első elv: A forráskiadó köteles föltétlenűl mindig *eredetit* adni; ha az bárhol létezik, fölkeresni, másolatát azzal összehasonlítni, s hogy azt megtette, kiadványában minden egyes közlésnél jegyzésben világosan kifejezni, útalva a levéltárra, a hol, s a levéltári jelzésre [signatura], mely alatt az megtalálható, azért, hogy aki meg akar róla győződni, megtalálhassa.

Második elv: Eredeti hiányában köteles *hivatalosan vagy illetékes egyének által hitelesített másolatokat* közölni s ezt és azok hol megtalálhatását jegyzésben szintén határozottan kifejezni.

Harmadik: Ha egyik sem létezik, akkor nyilik jog, a kénytelenség joga, egyszerű másolatot közölni, azt is világosan megmondva.

Negyedik: az eredetit — legyen oklevél, törvényczikk, helyhatósági szabály, krónika, vagy bárminő *forrásanyag* — tartalmilag és alakilag *teljes épségében kell adni,* saját betüjegyeivel, ékezésével és központozásával, sem elől, sem végén vagy közepén hozzá semmit adni vagy belőle elhagyni meg nem engedhető. A miről a közlő azt hiszi, hogy olvasóinak egy része meg nem érti, külön jegyzésben tegye érthetővé; ha maga sem érti, tegyen kérdő jelt utána, figyelmeztetve másokat, hogy ha tudják annak jelentését, levélben vagy hirlapban közölhessék. Egészen elhallgatni ismeretlen szókat vagy kifejezéseket, s az olvasót bizonytalanságban hagyni, nem helyes. Az író könyvével a tanító tisztét gyakorolja — minden kötelességeivel és felelősségével.

Ötödik: Roszul leirt szóknál, latinban [sic], magyarban [így] utántétellel kell kijelölni, hogy az az eredeti vagy másolat írójának vétsége; jegyzésben meg is igazítható, ha a kiadó bizonyos felőle, hogy a leírt szó csak az lehet s az is akart lenni. Ezzel a közzétett oklevél vagy helyhatósági végzés használhatóbbá lesz.

Hatodik: Helyhatósági szabályok [Statuta, Constitutiones] közlésénél a királyi kiváltságot, vajdai törvényszéki határozatot, fejedelmi táblai itéletet, annak kell czímezni és nevezni, a mik, a mi a szövegben foglaltatik, tehát *kiváltság, vajdai határozás, fejedelmi táblai itélet* czímen és néven kell adni; megcsonkítni, elejét, végét kihagyni nem lehet, mert az teszi egészszé és hitelessé. Az

eredetinek meg nem változtatását a forráshűség föltétlenül követeli, mert az oklevelek bevezetésének és bezárásának kiadói jegyzetben adása magán-cselekvény, amihez kétely fér; míg a — királyok, törvényhatóságok és törvényszékek eredeti végzéseinek s kiadványainak hinni mindenki köteles.

Hetedik: A szóban levő könyvben nagy megfontolást érdemelnek a közlések címei. A szerkesztők adták egészen szabályosan az eredeti jegyzőkönyvből vett hosszabb vagy rövidebb címeket, például Maros-Vásárhelynél, többnyire Aranyos-széknél, Kolozsvármegyénél s. a. t. Sok helyt használják szintén helyesen a közlemény *Constitutio* czímét, mint például: Udvarhelyszéknél és Marosszéknél, mert ott az eredetiben is így van; más helyen ismét a *Statutum* czímet, mint például: Küküllő- és Krasznavármegyénél. Zilah városnál. Nem kifogásolható, mert ezeket az erdélyi muzeum gyüjteményéből vevén: ott úgy találták, s úgy is kellett közölniök. A *Statutum* czímet használták tulnyomólag a szász nemzet, Szeben és más szász városok helyhatósági szabályai közlésénél is; mert a czím a forrásban is úgy volt. De használtak főleg Kolozsvármegyénél a *Constitutio* és *Statutum* czímen kivűl — híven az eredetihez — ily czímeket is: *Conclusio, Conclusum, Deliberatio,* Kolozsvár városánál szintén a *Constitutio* és *Statutum* czímen kivűl: *Kolozsvár város articulusai, Certi Articuli, Decretum Civitatis, Kolozsvár városi Deliberatum, Kolozsvár városi Decretum.* Helyesen, mert az eredetiben így volt.

Én ebből azt a *nyolczadik* elvet vonom el: a forráskiadónak meg nem engedhető, hogy eredetijének más czímet adjon, mint a mi annak czímében, szövegében vagy a szöveg természetében benne van. Az előbbi pontból nyilván láthatólag a kiadvány szerkesztői, ahol csak lehetett, ezt az elvet követték, a közlendő végzésnek az eredeti j.-könyvekben talált bármely czímét változatlanúl használván; csak ott mellőzték, a hol a végzésnek vagy határozatnak nem volt jegyzőkönyvi czíme. Itt a szöveget meg nem olvasván, vagy ha megolvasták, nem vevén észre, hogy a határozó testületek s vármegyei és városi közgyűlések jegyzőkönyvszerkesztői sok végzésben a szöveg tárgyelőadása [expositio] végén gyakran használták: *statutum est, conclusum est, deliberatum est,* úgyszintén: *ordinaverunt, disposuerunt* sat. vagy: *végezték, határozták, rendelték, elintézték* s más ily kifejezést, nem adták annak az ebből önként folyó s könnyen kitalálhatott főnév czímet, hanem csak úgy könnyedén, minden ily esetben saját találmányukat, a *Statutum* czímet használták, a mi meg nem engedhető; mert — amint már érintve volt — a czímben csak az lehet, a mi a szövegben benne van. Ha a végzésben ily meghatározó kifejezés nincs, akkor a *végzés* szó használandó, kifejeztetvén benne: mely vármegyei vagy

városi közgyűlés által? mely évben és napon hozatott az? például: Kolozsvár sz. kir. város esküdt közönségének ez évben, és napon hozott helyhatósági *végzése* vagy *végzései*, úgy, amint az oklevéltári kiadásoknál egy-két sorban, az oklevél magvát szokás adni. Hátrább lesz erre példa idézve. Engem sok ok bírt arra, hogy ezt helyesnek tartsam; de ha ellenkezőről meggyőzetem, köszönettel fogadom el a jobbat.

Egy városnak, például: Kolozsvárnak, három százados életében ugyanannyi közgyűlési jegyzőkönyve van, minden évben hoz a közgyűlés egy vagy más concret esetben számos oly végzést, melyek nem állandó szabályalkotás tárgyai, hanem pillanatnyi szükség idézte elé s tartama elmúló, az ilyen a szükség megszüntével elavul s érvénye megszünik. Ha a kiadvány szerkesztői eddigi elvöket követik, s a mi végzés ott vagy más törvényhatóság közgyűlésében kél, mind *Statutummá* bélyegzik és közlik, akkor csak Kolozsvárnak 1556-tól fogva, a mikor j.-könyvei kezdődnek, bizonyára lesz *egy pár ezer Statutuma*. Amit már eddig közöltek kiadók az 1585—1605. évek köréből, 50-nél többre megy. Ha ez időköz előtti és utáni j.-könyvekre visszamennek s más törvényhatóságoknál is az elvet alkalmazva, rendszerökbe mint *Statutumot* minden intézkedő és szabályozó végzést fölvesznek, a megjelent I. kötetet kétségtelenül követni fogja a II-ik, III-ik, sőt XV—XX-dik pótlék-kötet is, és kiadók *Statutum publicatiójának* vége-hossza nem lesz. Ez képtelenség. Itt a *Statutumnak* fogalmában vagy alkalmazásában felfogási hibának kell lenni. Elméletileg és tág értelemben mondható *Constitutiónak* és *Statutumnak* minden végzés, amit a *vármegyék* a Prolog. II. r. 2. és 5. §. a *városok* a 7. §. értelmében: szántók, rétek, erdők, folyók őrizéséről, használásáról, malmok állapotjáról, törvénykezési terminusok és peres eljárás miként tartásáról s. a. t. hoznak s a fejedelem megerősíti; de szorosabb értelemben s a gyakorlat által megállapítva, mégis *Statutum* alatt a törvényhatóságok végzéseinek egy egész csoportját. t. i. az örökösödésre, perrendtartásra, mezei rendőrségre, szüretelésre és borárulásra, iparüzésre és kereskedésre sat. tartozókat egybe fogva, rendszerbe véve lehet és szokás *állandó szabálynak* [Statutum] mondani, a mihez a törvény a felsőbb jóváhagyást is szükségesnek mondja; azért az alkotó tvhatóság kebelében valóságos törvény erejével bír s tartama hosszu időkre terjed.

A székelyek külön nemzeti törvényeit és szokásait a Prol. III. r. 4. tit. 7. §. az ország törvényeitől és köz végzéseitől [Leges et Statuta Regni Generalia, Constitutiones et Decreta Regni Prol. II. r. 3. 5. §.] megkülönböztetőleg s azoknak teljesen alárendelve, helyhatósági jognak [Jus Municipale] nevezi, a gyakorlat azonban következetesen *Székely nemzeti Constitutiók* névre változtatta.

Ezek azon elvek, melyeket én forrásművek kiadásánál követendőknek vélek, s a melyeket a szóban levő kiadvány további kötetei összeállításánál figyelembe vétetni ohajtanék.

És most a könyv tárgyának az eléadott elvek értelmében való biráló ismertetésére térek, követve annak beosztását, s a *székely, magyar* és *szász nemzeti* és törvényhatósági Constitutiók, Statutumok és végzések felőli észrevételeimet sorban mondom el:

I. Székely nemzeti, trv.-hatósági és községi Statutumok 1451—1778.

a) A Székely nemzeti.

1—2 lap. 1451. Czím: *Székely nemzeti Constitutio,* a mi a szöveg tartalmával formai okoknál fogva nem egyezik. Ez a székelység számára, nem általa, de a marosszéki székelység főembereinek jelenlétében, a főkapitány- és királybíróból s 24 esküdt ülnökből álló vajdai törvényszék által hozott *birósági itélet,* mely később vált a nemzet törvényévé [Constitutio.] E közlésnek tehát, minthogy *történeti forrás* hitelességével kell birnia, kritikailag helyes czíme ez lett volna: »*1451. április 9.* [feria 3ª prox. ante fest. S. Barnabae Apostoli] *kelt vajdai itélet a székely örökségekben való idömulás s a fi- és nő-ág birtoki örökösödése tárgyában.*«

7—13 lap. 1499. Czím: *Székely nemzeti Constitutio;* ez szintén nem egyez meg az oklevél tartalmával a dologban és formai okoknál fogva. Ez kir. kiváltságlevél [Privilegium], mely a székelység nemességét, honvédelmi kötelezettségét és önkéntes ökör-adóját, a székely nemzeti ispánnak véneivel és ülnökeivel köztörvényszék [Generale judicium] tartását, a székely nemes hütlenségi vétke, az ország ellen fellázadása, régi törvényeik megrontása s birtokaik elfoglalása eseteit szabályozta, mely szabályozási kiváltság szintén később vált a nemzet törvényévé [Constitutio.] — Önként értetik, hogy a kiváltságlevél bevezetése és záradék elhagyása, az oklevél hitelességét csorbítja. E közlésnek tehát a forráshüség és kritika követelményei szerint helyes czíme ez lett volna: »*II. László királynak 1499. jul. 20.* [in festo b. Margarethae virg. et Martyris] *kelt kiváltságlevele a székelység ősjogai és személyes kötelezettségei tárgyában.*«

13—16 lap. 1505. Mi, egész székelyföldnek lakosi s. a. t. E közleménynek helyesen adatott: *Székely nemzeti Constitutio* czím.

16—19 lap. 1506. E közléshez: Mi, Székelyország földének lakosi s. a. t. szintén helyes czim, a *Székely nemzeti Constitutio.*

19—28 lap. 1555. A székely nemzet által, Dobó István és Kendi Ferencz erdélyi vajdák alatt Udvarhelyen hozott végzéseknek is helyes czíme: *Székely nemzeti Constitutio.*

b) Csik-, Gyergyó- és Kászonszék Constitutiói.

90—102 lap. 1650. E közlés czíme is az előbbi. Hogy ezek magva 1650-ki eredetü, kitünik az 1714. decz. 5-ki Constitutio utolsó előtti 4-ik pontjából, a hol világosan irva van, hogy Csik-Gyergyó- és Kászonszék közönsége 1650-ben octóber 27-én Petki István idejében constitutiókat hozott, s minthogy az eredeti nem létezik, és sem az akkori czímről, sem a tartalomról bizonyosat tudni nem lehet: a kiadóknak az erdélyi muzeum gyüjteményéből való közlését, mint a forrással czím és szöveg tekintetében egyezőt s kétség alá nem vonhatót, így adni helyes volt. Ez az itéletem a *Csik- Gyergyó- és Kászonszéki* ezután következő azon közlésekre is, melyeknek forrása ugyanazon Petki-féle constitutio-gyüjtemény; ámbár én helyesebbnek tartottam volna, hogy a szerkesztő-kiadók, mikor a kis országrész ily fontos történelmi kérdéséről íráshoz kezdettek, mindenek előtt annak levéltárában nézzenek utána: ha nem található-e ott arról valami? De ez az erdélyrészi történetírók általános rosz szokása, a mi — a mint ez esetben is történt — sulyosan boszulja meg magát. Az országos levéltár illető osztályában megtalálták volna e helyhatósági szabályokat ily czím alatti hivatalos másolatban:

Constitutiones Inclytor. Sedium Siculicalium Csik, utriusque Gyergyó et Kászon ad Excels. R. Gubern. submissae s. a. t. melynek *zárata* ez:

E Protocollo Inclyt. S. S. Csik-, utriusque Gyergyó- et Kászon Publico in Csik Szentkirály 1ª Octobr. 1775. Extrad. per Thomam Kovács, dictor. Sed. Publ. Ordin. Notarium.

Ez egészen hiteles forrás lett volna.

118—119 lap. 1712. Czím: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék Constitutiója,* szintén helyes, mert a 154—155 lapon levő 1745. jun. 11-ki végzés rá utalólag ezt világosan *Constitutiónak* nevezi.

119—122 lap. 1714. czím: az előbbi, kiadók az eredeti hiányában Kilyéni Székely Mihály után közlik, a kire, mint forrásra, a hitelességi felelősség áthárúl.

122—123 lap. 1714. Czím szintén az előbbi. Ez is az erdélyi muzeum kézirattárából való. Ennek gyüjteményéről hátrább mondom el itéletemet.

129—131 lap. 1726. } Mindkét helyen az előbbi czím van,
131—132 » 1727. } itéletem ezekre is hátrább következik.

149—150 » 1729. Czím: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszéki Constitutio.* Ez évi febr. 15-ki végzések az 1785-ki jan. 10-kiekben [Székely M.-nál 154 lap.] világosan *Constitutiónak* mondatván: a czímet ez oknál fogva a hitelesség szempontjából is helyesnek tartom. Ezek, valamint a 150—151 lapon levő 1739. febr. 14-ki, a 152 l.

levő 1741 jan. 3-ki, ugyanazon l. levő 1743 decz. 30-ki. 153—154 ll. levő 1744-ki [napja nincs kitéve], 154 l. levő 1744. október 19-ki, 154—155 ll. levő 1745. jan. 11-ki, valamint a 155 lapon levő 1745. és 164 lapon levő 1769. évi ugyan előbbi czímű közlések szintén az erdélyi muzeumból valók levén: fennebbi észrevételem ide is illik.

b) Háromszék (Kézdi-, Orbai-, Sepsi) Constitutiói.

Legelső a 2—7 lapon levő 1466-ki, melynek czíme ez: *Kézdi-, Orbai- és Sepsi székelyek* [Háromszék] *Zabolán alkotott és Szentgyörgyi és Bozini János erdélyi vajda által megerősített Constitutiói.* Ez oklevél czíme a brassai eredetiben bizonyára nincs meg, én nem is tartom belyesnek. Ebben ugyanis ily kifejezések vannak: *rendeltetett* [ordinatum est, ismét decernentes decrevimus] kétszer, azután: úgy intéztetett el [compositum est], tovább: határoztuk [conclusimus], még tovább kétszer: végeztük [decrevimus], megint háromszor: meghatároztuk [statuimus], egyszer: akartuk [voluimus]. Ezek csak sejtések, de világosan van mondva benne az, hogy a királyt a kézdi-, orbai- és sepsi székelység sokféle elnyomattatása miatti panaszai indították meg, az bocsátotta ki a vajdát és székely ispánt, hogy összehiván az erdélyi részek fő nemeseit és minden székek előkelőit s a község közűl valókat: a székelyek régi törvényeit és jogait vizsgálják és állapítsák meg s örök időkre állandósítsák..... Ily oklevél czíméből a király ki nem hagyható s az oklevél a székelyek által hozott constitutiónak nem mondható.

Helyesebb czímzés lett volna szerintem ez: »*Szentgyörgyi és Bozyni János ispán erdélyi vajdának és székelyek ispánjának a kézdi-, orbai- és sepsi* [háromszéki] *székelyek régi törvényei és jogai megvizsgálása, megállapítása és örökidőkre biztosítása végett Mátyás király nevében 1466. jan. 20-án* [in festo beatorum Fabiani et Sebastiani Martyrum.] *kiadott intézkedései és rendeletei* [dispositiones et ordinationes perpetue et irrevocabiliter factae et conclusae stb.] *czikkekbe* [articuli] *foglalva.*«

104—105	lap.	1686.	Mind háromnak czíme: *Háromszéki constitutio,* kilyéni Székely Mihály után közölve, a kin van a felelősség.
105	»	1698.	
105—106	»	1699.	
108—113	»	1700.	K. Székely M. után levén közölve, a felelősség rá hárul.
113—114	»	1701.	
117—118	»	1708.	
119	»	1712.	

114—117 lapon *K.-Vásárhely* mezőváros helyhatósági szabályai vannak közölve 1703. és 1773-ból. Erre megjegyzéseimet hátrább a IV. pont alatt külön teszem meg.

A 123—125 lapon a tulajdonos dr. Kolozsvári Sándor tanár Szacsva község helytartósági szabályait közli *eredetijéből*, a végén levő *törvény* szó igazolja czímét.

c) Udvarhelyszék Constitutiói.

126 lap. 1723. Czíme: az előbbi, közölve a nemzeti ládában levő *eredetiből*. Ha ott a czímer, nincs egyéb észrevételem, mint az, hogy zárjel között a kelés napját is ki lehetett volna tenni.

132—146 lap. 1727. Az *eredeti* hiányában K. *Székely Mihály könyvéből* kiadva, a kin van a felelősség.

156—157 lap. 1751. A czím itt is az előbbi, közölve az *eredeti* j.-könyvből; zárjel közt a kelés napja kitehető lett volna.

163—164 lap. 1765. Közölve Udvarhelyszék levéltárából, de annak mellőzésével: *eredetiből* vagy *másolatból?* a mi a hitelességet csorbítja.

164—165 lap 1772. Kiadók egy continua táblai végzést neveznek *Constitutio*nak, én *végzés* czímet adtam volna annak, mert *az*. Ezt a *forrás szövege meg nem változtathatóságának* elve követeli.

d) Marosszék Constitutiói.

39—79 lap 1610—1718. Czíme *Marosszék constitutiója*. A kiadás a rendszerbe foglalt eredetiből történvén: csak helyeselni lehet.

Ide tartoznak Maros-Vásárhely Contitutiói.

28—30 lap. 1604.
30—31 » »
31—37 » »
} A czím mindháromnál az *eredeti jegyzőkönyvi czím*, helyesen, legfeljebb a kelés napját lehetett volna zárjelben kitenni.

37—38 lap 1606., 38—39. l. 1607., 79—81. l. 1611., 81. l. 1614., 81—82. l. 1617., 82. l. 1633., 83—88. l. 1634., 88. l. 1647. E nyolcz közlés egészen szabatos. A *constitutio* czím valamennyinél az *eredeti j.-könyvből* van véve.

88—89 l. 1649., 103—104. l. 1651., 104 l. 1651. E három végzés *Constitutio* czíme az *eredeti j.-könyvből* vettnek látszik; észrevételem csak az, hogy keletök nincs megmondva, de ha a forrásban is így van, az észrevétel tárgytalanná válik.

118 l. 1711. Czíme: *Maros-Vásárhelyi Constitutio*. Ez a kiadók czímzésének látszik, mert a szöveg *végzésről* szól; de a közlés az *eredetiből* van.

157—158 l. 1759., 158—160 l. 1761. A közlés az *eredetiből* van, csak a keltezés hiányzik. A *Constitutio* czímet — ugylátszik — a kiadók adták; de a végzés sok ágú és fontos, a mi azt igazolja.

e) Aranyosszék Constitutiói.

106—107 lap 1699. } Két közgyűlési végzést: *Aranyos-*
107—108 » » } *szék Constitutiója* czím alatt az *eredeti j.-könyvből* közölnek a kiadók. Egyszerübb lett volna egy pont alatt adni s nagyobb hitelességért, zárjel közt, a végzés napját is megjelölni.

127— lap 1723. } Ezek is az *eredeti j.-könyvből* vannak
128—129 » » } közölve, de lehetett volna egy pont alatt közölni. Észrevételem az, ami az előbbi kettőre.

146—149 l. 1728., 151—153 l. 1740., 155—156 l. 1750., 161—163 l. 1764., 165—166 l. 1778. Ezek mind az *eredeti j.-könyvből* vannak közölve, czímök *Aranyosszéki Constitutio,* csak a keltezés hiányzik; de ha az eredeti is így van, e megjegyzés önként tárgytalanná lesz.

160—161 l. 1764. Czím: *Aranyosszéki Constitutio,* de én continua táblai *itéletnek* tartom, s okomat rá fennebb megmondottam.

Jakab Elek.

Az erdélyi szászok iskolái a XVI—XVIII. században.

Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen mit Einleitung, Anmerkungen und Register. Herausgegeben von Dr. Friedrich Teutsch. Erster Band. 1543—1778. Berlin, 1888.

Bennünket magyarokat igen közelről érdeklő forrásgyűjtemény hagyta el az imént a sajtót Kehrbach *Monumenta Germaniae Paedagogica* czimű vállalata során. Ez az erdélyi szász iskolák szabályzatainak és az ezen iskolákra vonatkozó adatoknak gazdag tárháza, melyet dr. Teutsch Fridrik nagy-szebeni tanár rendezett sajtó alá s látott el felvilágosító jegyzetekkel.

Ez adatgyűjtemény két kötetre van tervezve; az első kötet tartalmazza az iskolai szabályzatokat 1778-ig, a második kötet tartalmazni fogja ugyanezeket a legujabb időig, továbbá adni fogja az Erdélyben 1850-ig nyomatott s a szász iskolákban használt tankönyvek jegyzékét.

Kétségtelenül nagybecsű forráspublicatió ez, mely megérdemli, hogy vele részletesebben foglalkozzunk. Kiadója szorgalmas búvár, ki sok oly adatot hozott felszínre, melyet eleddig nem ismertünk; s nemcsak egyszerűen közrebocsátotta az anyagot, hanem ahhoz elég részletes commentárt is függesztett. Ez iskolaszabályzatok mindenesetre sokkal hivebben megvilágítják a szász nép szellemi és erkölcsi fejlődését, mint a történelem bármely más forrásai. S jelentőségükből mitsem ront le azon körülmény, hogy